

MOĞOL HAREKÂTININ ANADOLU'NUN DEMOGRAFİK VE DİNÎ YAPISI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

ABDULKADİR YUVALI*

Tarih araştırmalarında her hadiseyi kendi penceresinden görme, doğurduğu neticeleri de olumlu ve olumsuz yönleriyle inceleme ilmî manâda bir realite olarak kabul edilmektedir. Söz konusu Moğol hadisesi genelde yakıp-yıkan ve yok eden bir özellik sergilemektedir. Ancak olayı kendi dönemi içinde ele alıp ve dolayısıyla Moğol harekâtına kendi nokta-i nazarıdan baktığımız takdirde farklı bir manzara ile karşılaşmaktayız. Çünkü Moğollar da tıpkı diğer siyasî teşekküller gibi cihanşumûl bir devlete sahip olma düşüncesini gerçekleştirme emelini taşıyordu. Nitekim Moğolların bu düşüncelerini İkinci Dest-i Kıpçak Seferi'ni takiben Papa ve bazı Batılı Devletlerin Moğollar ile barış yapmak için göndermiş oldukları elçilerin dönüşlerinde Papa'ya sunmuş oldukları raporlardan öğreniyoruz.

Altınordu Devleti hükümdarı Batu Han ve diğer Moğol hanedan üyelerine papanın barış teklifini götüren Pierre, dönüşünde Papa'nın "Moğollar ne istiyor?" sorusuna vermiş olduğu cevaplar ile Moğollara gönderilen diğer Batılı elçilerin bu manâdaki sorulara vermiş oldukları cevaplar hemen aynı mahiyettedir. Pierre'e cevabı ise: "Onlar kimseyi öldürmek istemiyorlar, sadece dünyayı yönetmek istiyorlar. Herkesin kendi dininde kalmasına da karşı değiller, sadece itaat istiyorlar" şeklindedir.¹ Yine aynı maksatla Papalık tarafından gönderilen Jean de Plancarpin de Moğolların Doğu Avrupa'ya kadar gelmelerini Hristiyanlık dinine karşı bir mücadele olmadığını, sadece "Gökte tek tanrı, yeryüzünde Cengiz Han hâkimdir" görüşünden kaynaklandığını söylemektedir.² Nitekim bu düşüncelerini ifade için Büyük Han'ın mühründe "Mengü Tengri küçündür" ibaresi kullanılmıştır.³

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Kayseri.

¹ J.Richard, "Ultimatums Mongols et Letters Apocryhes", *Central Asiatic Journal*, Vol. XVII, Weisbaden 1973, s. 216.

² J.Richard, a.g.m., s. 218.

³ Chantal Lemerrier-Quellejey, *La Paix Mongole*, Flammarion 1970, s. 71; *Moğolların Gizli Tarihi (Monghol-un Niua Tobça'an)*, Türkçe trc., Ahmet Temir, Ankara 1948, s. 106.

Moğolların siyasî ve askerî alandaki başarılarının temelinde Cengiz Han'ın prensipleri (yasa) yanında, o dönemde Çin, Harezmsah, Abbasî Halifeliği ve Yakın Doğu'daki diğer siyasî teşekküllerin içinde bulunduğu siyasî ekonomik buhran da etkili olmuştur. Moğollar Önyasya'ya gelmeden önce aynı topraklar üzerinde birçok siyasî teşekkül bulunduğu için tâcirler bu devletlere ödedikleri vergiler yüzünden alıp-sattıkları malların fiyatları kat kat artmaktaydı. Buna bir örnek vermek gerekirse, Bağdat'tan hareket eden bir tâcir elindeki ticarî emtia için Buhara'ya varıncaya kadar 28 yerde gümrük ödemekteydi.⁴

Moğolların işgâl ettikleri topraklar üzerinde yaşayan halkın ve hâkimlerinin çoğunluğunun Müslüman olmasından dolayı Moğolları İslâm düşmanı olarak tanımlamamız meseleyi aydınlatmamıza kâfi gelmemektedir. Bize göre bu sadece ve sadece meselenin bir boyutu olabilir. Oysaki tarihî hadiselerin bir sebep ile izah edilmesi, yeni yanlışları da beraberinde getirir. Çünkü çağdaş kaynaklar ve bu konuda kaleme alınmış olan ciddî bazı araştırmalar Moğolların Müslüman ve Hristiyan Devletlerle mücadelesinin inançla ilgili olmadığını, onların bütün dinlere aynı gözle baktıklarını, bu anlayışlarının sonucu olarak da din görevlilerine yaşadıkları döneme göre önemli ölçüde bazı imtiyazlar bahsettiklerini kaydetmektedirler.⁵ Ayrıca Moğol İmparatorluğu'nun Batıdaki temsilcisi olan Altınordu Devleti'nin kuruluşundan 25 yıl sonra, takiben Çağatay ve İlhanlı devletlerinin de 40-50 yıl içinde Türkleşmesi ve İslâmlaşması Moğolların Türk-İslâm dünyasındaki konumları için bir ölçü olmalıdır.

Cengiz Han'ın 1218 yılında başlatmış olduğu batı seferinden Türkistan direkt olarak Kafkasya, Anadolu, Irak ve Suriye dolaylı olarak etkilenmiştir. Sözü geçen coğrafyada yaşayan Türk boyları, Moğol harekâtını takiben batı yönünde yer değiştirmek suretiyle Önyasya'daki ve özellikle Anadolu'daki Türk nüfusunun artmasını olumlu yönde etkilemiştir.

Cengiz Han'dan sonra tahta geçen Ögedey, İkinci Batı Seferi için Büyük Han adına Curmagun Noyan'ı görevlendirmiştir. Curmagun 1229 yılında Türk ve Moğol unsurundan oluşan 4 tümenlik ordusunun başında Azerbaycan'a kadar ilerlemiştir. Bu ordunun kumandanları arasında; Melikşah Sarıca ve Min İgemiş Türk menşeli idi. Bu yüzden ordunun büyük bir bölümü Türk boylarına mensup insanlardan oluşuyordu. Bu ordunun bir diğer özelliği de bir daha geri dönmek için bütün ağırlığı ile yola çıkmış olmasıdır. Ünlü Moğol tarihçisi Reşidüddin bu askerleri diğerle-

⁴ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I*, Kayseri 1994, s. 151.

⁵ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, Türkçe Trc. Mürsel Öztürk, cilt I, Ankara 1988, s. 89-90.

rinden ayırmak için “Teme Çerisi” tabirini kullanmıştır.⁶ Curmagun Noyan’ın bu harekâtı sırasında Orta Doğu’ya gelen insan sayısı 150-200 bin arasında tahmin edilmektedir. Moğolların Azerbaycan’a gelmesiyle daha önce bu yörede yaşamakta olan Türk unsuru Moğol tehdidinden dolayı Anadolu’ya geçmiştir. Curmagun, Muğan’ı hareket üssü yaparak Anadolu, Irak ve Suriye’ye aralıksız seferler yapmıştır.⁷ Curmagun’dan sonra Batıya aynı görev ve yetkilerde olmak üzere Elcigidey Noyan gönderilmiştir.⁸ Bu dönemde de Anadolu’ya büyük bir nüfus akışının olduğu bilinmektedir.

Mengü Han’ın tahta geçmesini takiben de hanedan üyesi Hülegü mevcut Moğol ordusunun %20’si oranındaki bir kuvvetin başında (yaklaşık 280 bin) Önyasya’ya gelmiştir. Bunların bir kısmının Teme Çerisi olması muhtemeldir. Moğol işgâl kuvvetlerinin yörede yaydığı korku dolayısıyla o tarihlerde siyasî, ticarî ve sosyal bakımdan güvenli bölge konumunda bulunan Anadolu’ya büyük bir nüfus akışı olmuştur. Köseadağ Bozgunu (1243)’na kadar Anadolu bu özelliğini korumuştur. Bu tarihten sonra Anadolu her geçen gün biraz daha Moğol tehdidi altına girmiştir. Buna rağmen Doğu-Batı istikâmetindeki nüfus akışı aynı şekilde devam etmiştir. Zira bu tarihlerde Türkistan, Maveraünnehr, Horasan, İran ve Azerbaycan Moğol istilasına altına girmişti.⁹ Bundan dolayı Anadolu’ya gelişleri bakımından 1. ve 2. Batı Seferi sırasında daha ziyade konar-göçer Türkmen unsuru ağırlıklı iken Köseadağ muharebesi ve takiben Hülegü’nün gelmesiyle Türkistan’da yerleşik hayata geçmiş ziraat, ticaret ile meşgul çevreler yanında daha önce Türkistan’ın değişik şehirlerindeki tekke, zaviye ve medreselerde yetişmiş, devrin meşhur alimleri de kendileri için emniyetli gördükleri Anadolu’ya sığınmışlardır. Bu nüfus akışının sonucu olarak konar-göçer Türkmen unsuru Anadolu’nun demoğrafik yapısını değiştirirken, yerleşik hayattan kopup gelen âlim, fâzıl ve tâcirler de Anadolu’nun sosyal yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu değişimde doğup büyüdükleri, yetiştikleri ve belki de bir çoğunun bir müddet hizmet verdikleri Türkistan (Horasan ve Maveraünnehr) yöresinden koparak yeni yurtlarına gelen bu insanlar bu coğrafyanın o güne kadar Asie Mineur, Anatoli, Diyâr-ı Rûm olarak bilinen isminin “Türkiye” olarak değişmesinde önemli rol oynamışlardır.

Moğol harekâtı sonucu Anadolu’nun etnik yapısında meydana gelen değişme olayı bir Moğollaşma ile sonuçlanmamış, aksine ülkenin belirli

⁶ Reşidüddin, *Câmiü’t-Tevârih*, Moskova 1956, s. 151-154.

⁷ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Ankara 1967, s. 130.

⁸ Cüveynî, *a.g.e.*, cilt, I, s. 184.

⁹ Abdulkadir Yuvalı, *a.g.e.*, s. 55-56.

kesimlerinde Türkleşmeyi hızlandırmışlar. Zira Doğu ve Orta Anadolu'da yoğunlaşan Moğol baskısı Kuzey, Güney ve Batı'daki uç bölgelere Türkmenlerin büyük yığınlar halinde göç etmelerine sebep olmuştur. Bu durum Anadolu'daki siyasî, sosyal ve ticarî hayatı olumsuz yönde etkilediği gibi tarım ekonomisinin de çökmesini hızlandırmış, hayvancılık yeniden ön plana çıkmıştır.¹⁰

Moğol istilâsı sonucu uç bölgelere çekilen ve adetâ sığınan Türkmenlerin XIII. yüzyılın son yarısında Anadolu'da yoğun halde yaşamakta oldukları bölgeleri şöyle sıralayabiliriz:

- 1 — Ağaçeriler, (Malatya-Maraş)
- 2 — Karamanoğulları (Ermenek, Mut, Silifke ve Anamur)
- 3 — Denizli yöresindeki Türkmenler (Antalya'nın kuzeyinden Denizli'ye uzanan bölgede)
- 4 — Eskişehir, Sivrihisar ve Emirdağ yöresindeki Türkmenler
- 5 — Kastamonu ve çevresindeki Türkmenler
- 6 — Çukurova ve Suriye bölgesindeki Türkmenler
- 7 — Çepniler (Sinop-Samsun).¹¹

Anadolu'nun Türk vatanı haline gelmesinde Türkmen topluluklarının büyük rolü olmuştur. Bu yüzden Moğol harekâtı, her ne kadar şehirlerin harap olmasına, insanların perişan olmasına yol açmışsa da Türkistan'dan Anadolu'ya uzanan çizgide kesif bir Türk nüfusunun birikmesine ve bunun sonucu olarak da Türkiye Selçukluları Devleti'nin dağılmasını takiben Anadolu tarihinde Beylikler Devri'nin başlamasına sebep olmuştur.

Tarih boyunca ilim ve din siyasî istikrara bağlı olarak sürekli değişme göstermektedir. Anadolu'da iç barışın bozulduğu, sosyal hayatın altüst olduğu ve ekonominin çöktüğü söz konusu dönemde ilmî ve dinî hayat da bunlara paralel olarak gerilemiştir. XIII. yüzyılın başlarında tarihî Türk yurdu Türkistan'ın tamamını etkisi altına alan Moğol harekâtı, önceleri yer değiştirmesi hayli kolay olan Türkmenleri, daha sonra da yerleşik unsuru yerinden yurdundan etmiştir. Bu olay, etkisini her geçen gün biraz daha artırarak Önasya ve dolayısıyla Anadolu'da da kendini göstermiştir. Nitekim Anadolu'ya gelen Türkmen unsurunun takiben Semerkand, Buhara, Sayram, Tirmiz ve benzeri şehirlerdeki ilim, sanat ve ticaret

¹⁰ Cl. Cahen, *Doğuşundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar İslâmiyet*, Ankara 1990, s. 260.

¹¹ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, cilt I, (1970), s. 45-50.

erbâbı şahsiyetler de Anadolu'ya gelmişlerdir. Bunların hemen birçoğu Hoca Ahmed Yesevî'den aldıkları feyzle İslâmî bir hayat yaşıyorlardı. Bunlar arasında, İslâmî yaşayışının altında İslâm öncesi gelenek ve töresini yaşatanlar da vardı. Bilhassa kırsal kesimlerde bazıları mucize gösteren Şaman veya Ozan kimliğini taşıyorlardı.¹² Oysaki Hoca Ahmed Yesevî, İslâm dinini İslâm tasavvufu yönünden ele alıp, içinde yaşadığı Türk toplumunca anlaşılır hâle getirip, İslâmın özüne uygun biçimde Türkler tarafından anlaşılmasına ve iman edilmesine çalışmıştır. Bu yüzden Hoca Ahmed Yesevî'ye Türklerin manevî peygamberi gözüyle bakanlar da olmuştur.

XIII. yüzyılda Anadolu bir yandan demografik bakımdan Türklüğün lehine yapı değiştirirken buna paralel olarak bir yandan da tasavvuf, Türkistan'dan Anadolu'ya gelen veya Anadolu'da yetişen temsilcileri ile bu coğrafyada yaşayan insanların inancı üzerinde etkisini göstermiştir. Bunun sonucu olarak bir müddet sonra Anadolu'ya has yeni dinî akımlar ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde Türkistan'dan Endülüs'e kadar uzanan geniş bir alanda garip kıyafetli, İslâmı algılama ve yaşama tarzları son derece farklı unsurlar ortaya çıkmıştır. Bu zümrelerin yaşayışları ve İslâma bakışları bazı çevrelerce yadırganır ve yer yer tepki görürken, onlara gıpta edenler de vardı. Bu dinî gruplar arasında, Kalenderîler, Haydarîler, Şemsîler, Hurufiler vb. sayılabilir.¹³ Bu gruplar ülkenin içinde bulunduğu siyasî kargaşa ortamından da istifade ederek birer nüfuz bölgesi açmayı başarmışlardır. Oysaki, Şark dünyası Hoca Ahmed Yesevî'den önce ve sonra Müslümanlığı bir sünger gibi emerek, bünyesinde hazmedip, temsil etmeye başladıktan sonra, bu dini tasavvuf kalıbı içinde tefsir, izah ve telkin suretiyle zuhurdaki sâfiyete getiren mutasavvıflar aracılığı ile İslâm'a büyük hizmet vermişti.¹⁴ Ancak Hoca Ahmed Yesevî'nin halifeleri ve onun yolundan giden binlerce temsilcisi zaman içinde bazı yabancı akımların tesirinde kalmaktan veya beşerî zaafı vesile olmuş kimselerin faaliyet yuvası olmaktan kurtulamamıştır. Bilhassa Bâtınî-Hâricî akımlar, dönemin siyasî, sosyal ve iktisadî sıkıntılarını da istismar etmek suretiyle Müslümanlar arasında taraftar bulmuştur. Özellikle Suriye'de üstlenmiş olan bu sözde İslâmî akımları bir tezgâh gibi faaliyet göstererek yetiştirdikleri eleman-

¹² M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966, s. 14.

¹³ Tahsin Yazıcı, "Kalenderlere Dair Yeni Bir Eser" Necati Lugal Armağanı, Ankara 1968, s. 785-786.

¹⁴ Samiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, cilt I, İstanbul 1975, s. 68.

larını (dâîler) Anadolu'ya sevk etmişlerdir. Böylece bu İslâmî görünen fakat yabancı inanışlı ihraç ürünleri, yaptıkları propogandalarda halkı İslâm dininin kayıtlarından ve külfetlerinden sorumlu tutmamak suretiyle onlara İslâmî bakımdan son derece tehlikeli, zararlı hak ve hürriyetler bahşediyorlardı. Bu çevreler İslâmın haram saydığı bazı şeylere mübah gözüyle baktığı için sâde halk tabakaları arasında taraftar buluyorlardı. Bu akımların Moğol hadisesini takiben güç kazanmış olmaları bir tesadüf olmayıp, ülkenin içinde bulunduğu çok yönlü kargaşa ile ilgilidir. Zira tarihî devirlerden beri bu gibi akımlar devletlerin siyasî, iktisadî ve sosyal müesseseler bakımından güçlü olduğu dönemlerde faaliyet alanı sınırlı, kargaşanın yoğunlaştığı dönemlerde de dertlere çare olan kıymetli reçete haline gelirler. Bâtınî ve Hâricî akımlar, şartlar elvermediği dönemlerde saf ve Sünnî tarikatları ile aralarında münasebet kurma yoluna da gitmişlerdir. Öyleki bunlardan bazıları, velâyetnâmeler, menkıbeler yoluyla kendilerini İslâm büyüklerine bağlayarak onların arkasına sığınmak suretiyle amaçlarına hizmet etmişlerdir.¹⁵ İşte böylece Moğol işgâl döneminde devlet hayatında görülen zaaflardan istifade eden bazı dinî akımlar güçlenme fırsatı bulmuştur.

Moğolların Türkistan diyarını yakıp-yıktağı sırada yüzyılın başlarında o günkü dünyanın huzur, sükûn ve her bakımdan zenginlik diyarı olan Anadolu'ya gelen ilim, fikir ve din adamları bu coğrafyanın her bakımdan bir Türk-İslâm vatani haline gelmesinde etkili oldular. Özellikle bu dönemde Anadolu'ya akan Türkmen kabilelerinin kesif akınları arasında bulunan fütüvvet ehli çevreler; iman hayatı, cemiyet ve ekonomi nizamları ve ahlâk anlayışı üzerinde etkili olmuşlardır. Bu mücâhid dervişler geldikleri yeni yurtlarında şiir, musiki, sanat, edeb, terbiye, fazilet ve ahlâk yoluyla İslâmın prensipleri ve mücadele ruhunun yerleştirilmesi konusunda büyük hizmetler ifa etmişlerdir.

Bu dönemde Anadolu'nun Türkleşmesine hizmet eden, Selçuklu ve Osmanlı devirlerine mayaya salan âlim ve fâzıl kişiler arasında, Muhiyyiddin Arâbî, Necmeddin Dâye, Seyyid Burhaneddin, Sadreddin Konevi, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve onlarla birlikte aynı yolda ilerleyen yüzlerce isim sayılabilir.

Anadolu insanı, bu gönül ve iman erlerinin kılavuzluğunda Moğol istilâsının beraberinde getirdiği yokluk, haksızlık ve tehlikelerden bir ölçüde kurtulma imkânı bulmuşlar.

¹⁵ Samiha Ayverdi, *a.g.e.*, s. 69.

Dönemin dikkate değer özelliği, yukarıda da belirttiğimiz gibi, felâket ve sıkıntıların inanç alanında mistik eğilimleri güçlendirmiş olmasıdır. İslâmiyeti sadece dinî tören uygulamalarıyla sınırlayarak her türlü beşerî zaaflarını kamufle edebilen bu akımların bu dönemde güçlendiği görülmektedir. Oysaki, aynı yüzyılın başı ve ortalarına doğru Anadolu her bakımdan refah ve huzur beldesi idi ve bu durum sözkonusu olmayıp, dinî ve aklî ilimlerin geliştiği ve yaşandığı, âlim ve fâzıl kişilerin toplandığı bir coğrafya idi. Devlet hayatındaki kargaşa bu dinî akımların güçlenmesine hattâ toprak sahibi olmasına dahi sebebiyet vermiştir. Öyleki bu derviş tarikatlerinden birisi daha sonraları 1500 yıllarında Türkmenlerin desteğini alarak Safevi Devleti'ni kurmuştur.¹⁶

Moğol hâdisesi, Anadolu'nun demografik yapısını Türklüğün lehinde değiştirme ve Türkistan diyarının çok yönlü âlimlerinin Anadolu'ya gelmesi yönünde etkili olurken, Anadolu'daki dinî, siyasî birliğin bozulmasına, Anadolu'nun milletlerarası ticaret merkezi olmaktan çıkmasına, sosyal hayatın alt-üst olmasına ve buna bağlı olarak iyi ve güzel olan her şeyin bozulmasına ve dejenere olmasına neden olmuştur. Bu hareket Anadolu'yu etkilediği ölçüde Orta Doğu ve Türkistan'ın da tamamını etkilemiştir.

Bugün makamları Anadolu'da bulunan Yunus, Mevlânâ, Hacı Bektaş-ı Velî, Seyyid Burhaneddin, Ahî Evran, Kadı Hoteni vb.lerinin doğum yerleri Türkistan, ama makamları Anadolu ise bu Moğol hâdisesinin sonucudur. Bu yüzden her tarihî olay kendi penceresinden görülerek değerlendirilmelidir. Zira ilk bakışta ve haklı olarak Cengiz ve Hülegü İslâm dünyasında yapmış oldukları tahribat ve katliamlar dolayısıyla kınanır ve lânetlenirken, İslâm dünyasının o günkü temsilcisi konumunda bulunan siyasî teşekkülleri ve onların siyasî liderlerinin gaflet, cehalet ve ihanetleri üzerinde durulmamış olması, tarihî olayları kendi penceresinden görmemiş olmamızdan kaynaklanmaktadır. Ayrıca Moğol harekâtının, Anadolu'nun etnik ve kültürel bakımdan bir Türk vatani haline gelmesinde de küçümsenmeyecek oranda tesiri yanında başta Kayseri, Konya, Sivas vb. Anadolu şehirlerinde makamları bulunan ülemanın Anadolu'yu şereflendirmesinde de Moğol harekâtı birinci derecede rol oynamıştır. Şu halde Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Ahî Evran, Hacı Bektaş-ı Veli ve Seyyid Burhaneddin gibi Anadolu'yu ilmi ve imanı ile aydınlatmış bu insanları Anadolu'ya kazandıran sebeplerden birisi ve belkide en önemlisi Moğol harekâtıdır.

¹⁶ Bkz. Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976.

YAYIN TANITMALARI

YENİ BİR ERDEM, YİNE BİR ÖZEL SAYI

Bilindiği gibi 1993 yılı mutasavvıf şair ve düşünür Ahmet Yesevî'nin 900. doğum yıldönümü münasebetiyle UNESCO tarafından Ahmet Yesevî Yılı olarak belirlenmiş ve dünyanın çeşitli ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de çeşitli etkinliklerle kutlanmıştır. 26-30 Nisan 1993 tarihleri arasında Merkezimizce düzenlenmiş olan "HOCA AHMET YESEVÎ'Yİ ANMA TOPLANTISI" da bu etkinliklerden biridir. Merkezimizin merhum başkanı, saygıdeğer hocamız Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın "Dergimiz Erdem'in bu sayısını Ahmet Yesevî Yılı münasebetiyle Ahmet Yesevî Özel Sayısı olarak Ahmet Yesevî ağırlıklı çıkarmamızla Ahmet Yesevî'nin daha iyi tanınmasına bir katkıda bulunmayı amaçlamaktayız." şeklinde ifade ettiği gibi, Erdem'in yayımlanması üç yıl gecikmiş olmakla birlikte Ahmet Yesevî Özel Sayısı olarak planlanması 1993 Ahmet Yesevî Yılı'yla ilgilidir.

Erdem'in bu özel sayısında, Başbakanlığın konuya ilişkin genelgesi ve dönemin Devlet Bakanı Sayın Şerif Ercan'ın "HOCA AHMET YESEVÎ'Yİ ANMA TOPLANTISI"nda yapmış olduğu açış konuşmasından sonra on altı makale, iki tanıtma makalesi ve üç tanıtma yazısına yer verilmiştir. Dergi "Merkezden Haberler" bölümüyle sona ermektedir.

Merhum hocamız Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı "Hoca Ahmet Yesevî" başlıklı yazısında, Sumerlilere kadar varan tarihsel bir yolculuğa çıkarak şu tespiti yapmaktadır: "Sumerlilerin dilinin Türkçeye benzemesi konusu, günümüzle Sumerliler arasında uzun bir zaman fasılası bulunması dolayısıyla, insanı, aradaki akrabalık bağı açısından tereddüde düşürebilir. Günümüz genç kuşakları örneğin Atatürk'ün ya da Tefik Fikret'in kültür dilini anlamakta güçlük çekmektedirler. Oysa Yunus Emre'nin şiir dili, aradan uzun zaman geçmiş olmasına rağmen, gerek Atatürk zamanının ve gerekse günümüz şiir dilinden hemen hemen farksızdır. Bu bakımlardan, yine Mezopotamya'da Kut adını taşıyan ve Sumerliler gibi Orta Asya kökenli olan bir kavmin dilinin de Türkçeye benzemekte olması çok ilgi çekicidir." (s. 786) Merhum hocamız Sayılı'nın, kültür tarihi açısından önemli bu makalesinde kültürü şöyle tanımladığını görmekteyiz: "Uygarlık ve kültür, tümüyle, insan zihninin bir ürünüdür. İnsan zihni ise doğanın en gür, en verimli enerji kaynağıdır. Bu kaynak nasıl ki etrafına feyiz yaymakta devam etmesine rağmen, bu niteliği, bu etkinliği, kendisinde bir azalmaya, bir zayıflamaya yol açmıyorsa, insan zihni de kimyada karşılaştığımız katalizör tipindeki etkilerini sürdürmekte devam eder. Kültür ve uygarlığın temelinde, kökeninde, onu oluşturan bir temel öge olarak öğretim ve insanın gelenek kurma özelliği, ya da yeteneği yatmaktadır. Bu temel öge, bu karakteristik vasıf, uygarlıkta öğrenilen şeylerin ve kazanılan tecrübelerin, alışkanlıkların kaybolmayarak kuşaktan kuşağa intikal etmesi, edebilmesi durumudur. Fakat bunun yanında uygarlığın aynı derecede bir başka temel özelliği de uygarlığın yerinde saymayarak mütemediyen gelişebilmesi, insanın yarattığı maddî ve manevî eserlerin çeşitlenmesi ve zenginleşmesi sürecidir. Uygarlığın bu ikinci temel ögesi uygarlığın kendi kendini aşabilmesi kendi kendini geride bırakabilme yeteneğidir." (s. 792).

Dergide Mehmet Cemil Uğurlu "Ahmet Yesevî" başlıklı şiiriyle yer almıştır.

Prof. Dr. Kemal Eraslan "Ahmed-i Yesevî" başlıklı yazısında Ahmet Yesevî'nin hayatı, türbesi, nesli, mürid ve halifeleri, kerametleri, fikrî şahsiyeti, edebî şahsiyeti, eserleri konularını ayrıntılarıyla inceleyerek Yesevilik konusuna açıklık getirmektedir. Prof. Dr. Kemal Eraslan yazısını şu hükümlerle bitirmiştir: "Sülûk silsilesi bakımından Yesevilik'ten gelen

başlıca tarikatler Mâverâünnehr ve Horasan'da yayılan Nakşibendilik ile Anadolu'da yayılıp Yesevîlik'in yerini alan Bektaşîliktir. Yesevîlik ayrıca Anadolu'da ortaya çıkan Babailik ve Haydarilik tarikatları üzerinde de müessir olmuştur." (s. 819)

Prof. Dr. İ. Agâh Çubukçu "Ahmet Yesevî ve Düşüncesi" başlıklı yazısında kısaca tasavvuf akımları üzerinde durarak Ahmet Yesevî'nin yetiştiği ortamı ve yetişmesine katkısı olanları tespit ettikten sonra, Ahmet Yesevî'nin hayatı ve şiirleriyle İslâm ve Türk dünyasındaki etkileri üzerinde durmuştur. "Sonuç olarak Ahmet Yesevî'de Türk felsefesinin İslâm'dan sonraki ilk temellerini bulmak mümkündür. Bu felsefe, sevgi, varlık hakkında düşünme, vicdanlara saygılı olma, hoşgörü yolunu izleme, ahlâkın ilkelerine uyma ve yardımlaşma gibi temel esasları içermektedir. Böyle yapıcı bir düşünce sistemi izlediği için Ahmet Yesevî, Balkanlar'dan Çin'e kadar Türklük âlemini etkilemiştir. Ahmet Yesevî'nin özelliklerinden bazıları da ibadet meclislerinde Türkçeyi kullanması, kadınların dinî törenlere katılması, şiirlerini Türkçe söylemesi, halkın onun manevi gücüne inanması ve kendisinin son derece dürüst bir insan olmasıdır. Bu özellikler onun Türklük âleminde sevilmesini kolaylaştırmış ve günümüze kadar etkisini getirmiştir." (s. 831)

Dr. Müjgân Cunbur "Ahmet Yesevî'nin Anadolu'nun Türkleşmesindeki Yeri" başlıklı yazısına, Ahmet Yesevî'nin Türk edebiyatındaki geniş etkisi ve özellikle "Hikmet"lerinin gelenek oluşturucu yönünü tespitle başlamış, her zaman olduğu gibi, kütüphaneciliğin ve bilgi birikiminin kendilerine sağladığı geniş bakış açısıyla, savlarını yerli ve yabancı literatürün birbirinden değerli argümanına dayandırarak geliştirdiği yazıyı şu hükme bağlamıştır: "Sonuç olarak denilebilir ki Ahmet Yesevî'nin etkisi gittikçe genişleyen halkalar halinde önce Yesi çevresini, sonra Ortaasya ve kuzey bozkırlarındaki Türkleri sarmış ve nihayet Batı Türkellerine ulaşarak Anadolu, daha sonra da Rumeli'nin Türkleşmesinde rol oynamıştır. Bu hususta bulunabilen deliller pek kesin olmamakla beraber bu destan ve menkabe devri insanının ruh ve şahsiyetiyle bir benzerlik ve yakınlık göstermektedir. Onun doğudaki "hikmet geleneği", batıda asırları ve nesilleri birbirine bağlayan "Yunus Geleneği" olarak doğup devam etmiştir. Bu bile Ahmet Yesevî'nin Anadolu'ya etkisine bir işarettir. Bugün için kesin olarak bildiğimiz bu büyük efsane insanının, Orta ve Kuzey Asya Türklüğü için bir manevî sığınak, onlara yaşama gücü veren bir hayat kaynağı olduğudur." (s. 853)

Ayhan Pala "Yesevîlikten Bektaşîliğe Türk Müslümanlığı" başlıklı yazısında tarih içinde Türklerin İslâmiyete getirdiği yeni yorum ve yaklaşımlar bağlamında irdelediği Ahmet Yesevî ve Yesevîlik düşüncesini şu hükme bağlamıştır: "Ahmed-i Yesevî, göçebe Türklere İslâmiyeti ve tasavvufî anlayışını onların dili ile anlatarak benimseten, İslâm dininin ahlakî prensiplerini Türk kültürü içerisinde eriterek veren, ilk Türk tarikatının kurucusu ve Türk Müslümanlığının ilk mühim temsilcisidir." (s. 863)

Prof. Dr. Mübahat Türker-Küyel "Yesevî Portresi" başlıklı yazısında öncelikle "Karanlık Çağ", "İslâm Öncesi ve İslâmî Türk Kültürü", "Türk Dili", "İlim ve Yakîn" ve "Münazara" gibi kavramları irdeliyor, bu kavramlara getirdiği tanımlarda bir Ahmet Yesevî portresi çizmeyi deniyor.

Prof. Dr. Önder Göçgün "Destan Rivayetlerine Dayalı Hayatı ve Hikmet Yüklü Edebî Hüviyeti İle: Ahmet Yesevî" başlıklı yazısında Ahmet Yesevî'nin edebî kişiliğinin yanısıra, Hikmetlerinde kullandığı üslubun hikemî yönüne dikkat çekmiştir: "Bu şiirler, estetik açıdan edebî hüviyetleri itibariyle, tam bir san'at eseri olmaktan uzak bulunmakla birlikte; öğretici ve eğitici muhtevaları bakımından büyük değer ve önem taşımışlar, o günlerden bugünlere, ruhanî ürperişlerle içten söyleyişler halinde-bilhassa Ortaasya Türk bölgelerinde-sevilip, benimsenerek bütün canlılığını korumuşlar, dillerden ve gönüllerden aktarılarak bizlere ulaşımlardır." (s. 886)

Hocam Dr. Müjgân Cunbur dergide yer almış ikinci yazısı olan “Evliyâ Çelebi Seyâhât-namesi’nde Ahmet Yesevî” başlıklı yazısında, Evliyâ Çelebi’nin *Seyâhatnâme*’sinde Ahmet Yesevî’den söz edilen yerleri tespit etmiş ve *Seyâhatnâme*’den Ahmet Yesevî ile ilgili menkabeleri aktarmıştır.

Mir Valiu’d-din Munshi Fazil, dergide Prof. Dr. Mübahat Türker-Küyel çevirisiyle yer almış olan “Sûfilik (Yahut Tasavvuf)” başlıklı yazısında, öncelikle sûfilik kavramının felsefe literatüründeki tanımlarını irdeledikten sonra, tasavvuf ile teoloji arasındaki ilişkinin tarihsel gelişimini inceliyor.

Doç. Dr. Fahrettin Olguner “Tasavvuf Dünyası İçinde Hâce Ahmet Yesevî” başlıklı yazısında menkabelerden hareketle Ahmet Yesevî’nin tasavvuf kültürü içindeki yerini tespiti çalışmıştır.

Muhtar Kojaev, dergide hem orijinali, hem T. T. Ayazova ile G.H. Sızdıkova’nın çevirisiyle İngilizcesi ve hem de İsenbike Togan çevirisiyle Türkçesi yer almış olan “Otrar Devlet Arkeoloji Müzesi Arslanbab İmareti” başlıklı yazısında zikrolunan imareti, tarihî ve mimarî açılardan incelemekle birlikte Arslanbab adlı tarihî şahsiyetin Ortaasya’da İslamiyeti yayma çabasına değinmiştir.

Prof. Dr. Oktay Aslanapa “Hazret-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî ve Türbesi” başlıklı yazısında Ahmet Yesevî’nin Sir-i derya bölgesindeki Yesi’de bulunan türbesinin mimari tarihimiz içindeki yerini ve geçirdiği tadilatları tespit etmiştir.

Dr. Kâmil Uğurlu da “Yesevî Külliyesi” başlıklı yazısında Ahmet Yesevî’nin Sir-i derya bölgesindeki Yesi’de bulunan türbesinin geçirdiği tadilatları ve mimari özelliklerine değinmiştir.

Zaman zaman tahammül boyutlarını aşan ölçülerle, Atatürk ve Cumhuriyet düşmanlığı yapılmakta, saltanat özlemciliği ve methiyeciliği gündeme hakim olmaktadır. Yrd. Doç. Dr. M. Akif Tural “Saltanatın Otopsi veya Millî Hâkimiyet Yolunda Çekilen Çileler” başlıklı yazısında öncelikle saltanat kavramının çeşitli tanımlarına yer vermiş, saltanatın bir yönetim biçimi olarak tarihsel gelişimini ve nihayet kaldırılışını irdeledikten sonra yazısını şu hükme bağlamıştır: “Yirminci yüzyıl biterken daha iyi anlaşılmalıdır ki; milletler ve devletler Saltanattan ne kadar uzaklaşırsa, o kadar sağlıklı olurlar.” (s. 1003)

B. Brentjes, dergide Dr. Remzi Duran çevirisiyle yer almış olan “Asırlar Boyu Orta Asya’da İslâm Sanatı” başlıklı yazısında 7. yüzyılla 14. yüzyıl arasında Orta Asya’da inşa edilmiş olan İslâm mimarisine ait yapıların tarihçesini sunduktan sonra şu sonuç yargısıyla yazısını noktalamıştır: “Hızı gelişen turizm, camilerin, medreselerin ve türbelerin restorasyonunu ve şimdi dünya kültürünün önemli bir kısmını teşkil eden geleneksel sanatların ve el sanatlarının geliştirilmesine karşılık, 1300 yılına kadar İslâm hakimiyetinde olan bölgenin mahalli geleneklerinin korunmasında, bu uygulamayı yapmamaktadır.” (s. 1011)

Tanıtma Makaleleri

İdris Karakuş “Divan-ı Hikmet’te Vezin, Kafiye, Anlatım Türleri ve Üslûp Özellikleri” başlıklı yazısında şu hükme varmıştır: “Netice itibariyle hikmetler, biçim yönünden Arapça ve Farsça kelimelerin de kullanıldığı Doğu Türkçesi ile yazılmış, dörtlükler ve beyitler hâlinde koşma, gazel ve mesnevî şekillerinde kafiyelendirilmiş, kullanılan yarım kafiyeler rediflerle desteklenmiş olarak tertip edilmiştir.” (s. 1017)

Dr. Azize Aktaş-Yasa “Prof. Dr. Oktay Aslanapa’nın Viyana Üniversitesi’nden Doktorasını Alışının 50. Yılı Münasebetiyle” başlıklı yazısında Prof. Dr. Oktay Aslanapa’nın *Türkiye’de Avusturyalı Sanat Tarihçileri ve Sanatkârlar, Österreichische Kunsthistoriker und Künstler in der*

Türkei adıyla 1993 yılında Eren Yayıncılık yayınları arasında çıkmış olan eserini tanıtmıştır. Dr. Azize Aktaş-Yasa, kitapta yer almış olan “Oktay Aslanapa Bibliyografyası”ndaki eksiklikleri gidererek ve yayınları konularına göre tasnif etmek suretiyle ortaya çıkarmış olduğu bibliyografyayı da yazısına eklemiştir.

Tanıtma Yazıları

Bu bölümde Prof. Dr. Önder Göçgün’ün, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü tarafından yayımlanmış olan *Prof. Dr. Şükrü Elçin’e Armağan* adlı eseri tanıttığı yazısı; Ebubekir Akkaymak’ın *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevi sempozyumu Bildirileri* adlı eseri tanıttığı yazısı; Reşide Gürses’in, Ahmet Yesevi’nin *Divan-ı Hikmet*’ini tanıttığı yazısı yer almıştır

İBRAHİM BAŞTUĞ
Atatürk Kültür Merkezi
Edebiyat Uzmanı